Лекція «Особливості психічного розвитку в різні вікові періоди».

ПЛАН:
1. Анатомо-фізіологічні особливості розвитку новонародженої дитини та немовляти.
2. Особливості психічного розвитку новонародженої дитини.
3. Особливості психічного розвитку в ранньому дитинстві.
4. Психологічна характеристика дошкільного віку.
5. Особливості психічного розвитку молодшого школяра.
6. Особливості психічного розвитку підлітка.
7. Особливості психічного розвитку старшокласника.

1. Анатомо-фізіологічні особливості розвитку новонародженої дитини. Протягом першого року життя дитина інтенсивно розвивається як фізично так і психічно. Ріст здорової дитини-немовляти за перший рік її життя збільшується приблизно в 1,5 рази, а вага становить майже 9-10 кг. Немовля відрізняється від дорослого пропорціями тіла: має порівняно велику голівку, що становить 1/4 всього тіла (у дорослої людини 1/8), короткі ніжки, що становлять приблизно 1/3 всієї довжини тіла. Починають з'являтися молочні зубки. Інтенсивно розвивається нервова система. Швидко розвиваються аналізатори, зокрема, їх мозкові частини. Встановлюються зв'язки між різними ділянками кори головного мозку, проявом чого є поступовий розвиток умовних рефлексів дитини.

2. Особливості психічного розвитку новонародженої дитини. Головною особливістю психічного розвитку немовляти є те, що його соціальна ситуація розвитку є завершеною, оскільки завдяки появі комплексу пожвавлення дитина починає проявляти зворотну реакцію на увагу батьків - її соціального оточення. З'являється перша провідна діяльність дитини цього віку - безпосереднє емоційне спілкування. Специфічна особливість цього типу діяльності полягає в тому, що її предметом є інша людина (емоційна реакція на появу дорослого). Коли предметом діяльності є інша людина, то така діяльність і є спілкування, а умовно його називають безпосереднім емоційним.

Л. С. Виготський назвав соціальну ситуацію розвитку немовляти ситуацією "Ми". Її суть полягає в тому, що вся активність дитини вплетена в життя і діяльність дорослих, які доглядають за нею. Дитина практично нічого не може зробити без дорослих.

Соціальна ситуація розвитку і провідна діяльність першого року життя дитини зумовлюють появу ряду психічних *новоутворень цього віку:*

1) відбувається активний розвиток пізнавальних психічних процесів;

2) відбуваються зміни у поведінці: з'являється загальна закономірність будь-якого поведінкового акту: спочатку зорієнтуватись, а потім діяти; на 5-6 місяці комплекс пожвавлення замінюється на інші форми поведінки; дитина має постійно забарвлене самовідчуття; виникає акт хапання - перша організована, спрямована дія; з'являються перші "запитання", які дитина задає дорослому у формі дії, погляду, жесту, які можливо зрозуміти лише в ситуації дії; з'являється потреба у спілкуванні з дорослими;

3) розвивається мовлення немовляти: поява автономного мовлення (багаторазове повторення складів ба-ба-ба, ма-ма-ма і т.д.); дитина розрізняє інтонацію та відповідно реагує на її; на кінець не-мовлячого віку у дитини виникає перше розуміння слів (до 20), вони вже вимовляють 10-12 слів ("на", "дай", "мама", "папа"...).

Центральним новоутворенням немовлячого віку є ***ходіння.*** Це перше, що відокремлює дитину від дорослого. Поява ходіння у поєднанні з мовою свідчить про розпад соціальної ситуації розвитку цього віку (ситуації "Ми"), оскільки тепер дитина може вести дорослого куди вона хоче, або попросити те, що їй потрібно і т.д.

Такі зміни спричиняють ***кризу першого року життя дитини***. Її причина полягає в тому, що відбувається перехід від біологічного типу розвитку (несформована поведінка, безпорадність, потреби тільки у теплі та їжі) до соціального (активність, потреба у спілкуванні з іншою людиною та пізнанні навколишнього світу), а лише емоційного спілкування для такого переходу недостатньо.

Головною ознакою цієї кризи є різке зростання незалежності дитини від дорослих: вона активно опановує ходьбу і предметні дії, при цьому сама обирає куди йти або які дії здійснювати. Звичайно дорослі в певних ситуаціях корегують або забороняють такі дії. Це спричиняє появу короткочасних афективних реакцій (плаксивість, похмурість), інколи порушення сну, втрата апетиту тощо.

Важливим у подоланні кризи першого року є встановлення соціальних зв'язків дитини з усіма членами сім'ї. Це зумовлює появу в результаті кризових переживань почуття довіри немовляти до об'єктів навколишнього світу. Дорослим потрібно перебудувати стосунки з дитиною, надати їй більше свободи і самостійності у дозволених межах.

3. Особливості психічного розвитку в ранньому дитинстві. Ранній дитячий вік охоплює період від 1 до 3 років. Найпершим, чим характеризується даний вік - зміною соціальної ситуації розвитку, оскільки емоційне спілкування з дорослими стає все рідшим, поступаючись місцем ситуативно-дійовому спілкуванню, практичному співробітництву, спільним діям з предметами. Тому соціальна ситуація розвитку дитини раннього віку має наступну структуру:

Дитина <-> Предмет (предметна діяльність з елементами гри) <->

<-> Дорослий

Соціальна ситуація спільної діяльності дитини раннього віку і дорослого породжує протиріччя: спосіб дії з предметом, зразок дії належить дорослому, а дитина в той же час повинна виконувати індивідуальні дії. Це протиріччя вирішується в новому типі провідної діяльності - предметній діяльності з елементами гри (в якій дитина відтворює те, що роблять дорослі), що спрямована на засвоєння суспільно вироблених способів дій з предметами.

Емоційне спілкування перестає бути провідною діяльністю в ранньому дитинстві, воно інтенсивно розвивається, стає мовним та використовується дитиною в предметній діяльності.

Ранній дитячий вік є сенситивним (сприятливим) періодом для розвитку мовлення. На початку другого року життя в активній мові дитини є 10-12 слів, у два роки - близько 300 слів, у три роки словник складає 1200-1500 слів. Автономне мовлення зникає. Дитина оволодіває мовленнєвим диханням, засвоює майже всі звуки рідної мови, використовує прості речення з 5-6 слів.

До *основних новоутворень у ранньому дитинстві* належать наступні:

1) поява символічних дій - створення нових відношень між предметом і його використанням (використання предметів не за їх призначенням);

2) поява наслідування: у грі дитина починає активно наслідувати людей, які її оточують (в основному наслідує моторні дії);

3) перші прояви самопізнання: малюки починають підпорядковувати поведінку інших людей своїм потребам, пов'язаним з особис-тісним розвитком, а також порівнювати себе з іншими людьми;

4) поява найпростішої форми самосвідомості - дитина впізнає себе, називає своє ім'я в різних варіантах, говорить про себе в першій особі ("Я"), здатна виражати засобами мови окремі стани і потреби ("Я хочу", "Я буду") та позитивно забарвлене твердження про себе ("Я гарний"), позитивно ставиться до похвали дорослого, намагається самостійно повторити позитивну дію, прагне до активних самостійних дій;

5) розвиваються початкові форми мислення.

Наприкінці третього року життя (іноді дещо раніше) діти починають відстоювати своє право на незалежну поведінку ініціативними заявами "Я сам". Це є причиною повного розпаду попередньої соціальної ситуації і появи кризи трьох років. Дана криза зумовлена становленням самосвідомості дитини і проявляється в негативізмі, впертості, непокірності, свавіллі, протесті, деспотизмі (розкрийте ці поняття самостійно).

Кризі трьох років властиве руйнування попередніх стосунків дитини з дорослими, яких вона починає сприймати як носіїв зразків дій і стосунків у навколишньому світі. Для успішного вирішення кризи батькам дитини потрібно змінити до неї ставлення. Якщо батьки заохочують самостійність

дитини у правильних межах, то труднощі у взаєминах з нею швидко минають.

У результаті подолання кризи трьох років виникають такі важливі психічні новоутворення, як порівняння себе з іншими людьми, прагнення до самостійної діяльності, подібної до діяльності дорослих. Тенденція жити спільним життям із дорослими, діяти, як вони, властива всьому періоду дитинства: малюк, відокремлюючись від дорослого, одночасно встановлює з ним значно глибші взаємини.

4. Психологічна характеристика дошкільного віку. Дошкільним віком вважається період від 4 до 6-7 років. Основними особливостями цього віку є те, що складається нова соціальна ситуація розвитку, провідною діяльністю стає гра, під час якої дошкільники опановують інші види діяльності, виникають важливі новоутворення у психічній та особистісній сферах, відбувається інтенсивний інтелектуальний розвиток дитини, формується готовність до навчання у школі.

Соціальна ситуація розвитку в дошкільному віці характеризується тим, що у дитини з'являється коло елементарних обов'язків; змінюються взаємини з дорослими, набуваючи нових форм: спільні дії поступово змінюються самостійним виконанням дитиною вказівок дорослого; з'являється можливість систематичного навчання; дитина вступає в певні стосунки з однолітками (розширюється соціальне оточення); внутрішня позиція дошкільника стосовно інших людей характеризується усвідомленням свого "Я" та своїх вчинків, величезним інтересом до світу дорослих, їхньої діяльності та взаємин; дитина діє, як дорослий, але у формі сюжетно-рольової гри. Таким чином, соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку має наступну схему:

Дитина <-> Сюжетно-рольова гра <-> Соціальне оточення

Як бачимо, провідною діяльністю для даної соціальної ситуації розвитку є ***сюжетно-рольова гра*** - діяльність, у якій діти беруть на себе ролі дорослих людей і узагальнено, у спеціально створених ігрових умовах відтворюють їхні дії та стосунки між ними. У грі дитина спочатку емоційно, а потім інтелектуально засвоює всю систему людських взаємин. Сюжетно-рольова гра має свою структуру, яка складається з сюжету, ролі, дій образотворчого характеру, уявної ситуації та правил.

Соціальна ситуація розвитку цього віку обумовлює появу двох нових потреб у дитини:

1) потреба у спілкуванні з однолітками;

2) потреба у суспільно значимій діяльності.

Ці потреби породжують основне *протиріччя дошкільного віку:*

дитина є членом суспільства і поза ним жити не може, основна її потреба - жити разом з оточуючими людьми, але дитина ще не розвинена так, щоб це здійснити: її життя проходить в умовах опосередкованого (через гру), а не прямого зв'язку зі світом.

Протягом дошкільного віку в психіці дитини виникають особливо важливі для її подальшого життя ***психологічні новоутворення:***

1) починає розвиватися творча діяльність, яка виражається у здатності перетворювати навколишню дійсність, створювати нове. Проявляється це в конструкційних іграх, технічній і художній творчості;

2) пізнавальні психічні процеси починають працювати в режимі єдиної інтелектуальної діяльності, проявляється об'єднання зовнішніх і внутрішніх дій;

3) виникає та починає успішно функціонувати внутрішнє мовлення як засіб мислення, з'являється опосередкована певними уявленнями довільна поведінка;

4) дитиною усвідомлюються норми і правила. Вони починають керувати її поведінкою, перетворювати її дії на довільні та морально регульовані вчинки;

5) виникають первинні моральні настанови, передусім розрізнення того, що є добрим і поганим;

6) дитина вже не може жити у безладі. Все, що бачить, вона намагається впорядкувати, збагнути закономірні відношення навколишнього світу, що є свідченням виникнення первинного, хоча ще схематичного дитячого світогляду.

До *особливостей розвитку мовлення* в дошкільному віці належать наступні:

1) діти засвоюють мову дуже швидко, їхній словниковий запас зростає не тільки за рахунок іменників, а й дієслів, займенників, прикметників, числівників до 2500-3500 слів (у 6 років);

2) оволодівають умінням з'єднувати слова у речення за законами граматики, у 4-5-річному віці без спеціального навчання засвоюють елементарні правила граматики і синтаксису рідної мови;

3) розвивається звукова сторона мови, дошкільники починають усвідомлювати особливості своєї вимови, а також оволодівати різними модифікаціями темпу та сили голосу, дикцією та виразністю мовлення;

4) з'являється оригінальне словотворення. Наприклад, "Від м'ятних цукерок у роті сквознячок", "Бабуся! Ти моя найкраща любовниця", "Пішли в ліс заблуждатися" "Покладіть мені на голову холодний мокрес!" і т.д.;

5) діти самостійно придумують казки, розповіді, коротенькі віршики, "дражнилки", використовують різноманітні виражальні засоби, зацікавлено сприймають чужі аргументи, докази й самі ними користуються.

5. Особливості психічного розвитку молодшого школяра. Молодші школярі мають значні резерви розвитку. В цей період відбувається активне анатомо-фізіологічне дозрівання організму. Закінчується морфологічне дозрівання лобного відділу великих півкуль, що створює умови для здійснення цілеспрямованої довільної поведінки, планування і виконання програм дій. Зростає рухливість нервових процесів, спостерігається більша ніж у дошкільників урівноваженість процесів збудження і гальмування, хоча процеси збудження переважають. Зростає функціональна роль другої сигнальної системи, слово набуває узагальненого значення. Істотно зростає фізична витривалість дитини, але вона носить відносний характер. Працездатність молодших школярів різко падає через 25-30 хв. уроку. Зі вступом дитини до школи змінюється її соціальна ситуація розвитку. Зміна соціальної ситуації розвитку, що відбувається в молодшому шкільному віці, та зміна провідного типу діяльності, - на думку Л.С. Виготського, - сприяє становленню якісно нових відносин між дитиною і класним колективом, між дитиною і дорослим, який його навчає. Певні відносини із дорослими і ровесниками формуються на основі того, як учень навчається, виконує класні доручення, поводиться в сім'ї, з дорослими, із однолітками, виявляє або не виявляє готовність виконувати доручення інших людей. Отже, соціальна ситуація дитини залежить від рівня задоволення соціальних потреб школяра, які реалізуються в межах взаємодії "вчитель - учень" і "учень - учень".

Молодший шкільний вік - це період найбільш інтенсивного формування учбової діяльності. Все, що пов'язане з грою, для школяра стає менш значущим, ніж те, що пов'язане з учбовою діяльністю. ***Учбова діяльність стає провідним видом діяльності.***

На основі учбової діяльності розвиваються ***основні новоутворення молодшого шкільного віку:*** довільність психічних процесів, розвиток внутрішнього плану дій, рефлексія, мотив досягнення успіху.

В цілому молодший шкільний вік не має великих труднощів для роботи вчителя, але водночас треба пам'ятати, що саме в цьому віці закладаються основи моральної та емоційної спрямованості особистості, стилю поведінки і діяльності. *Основне протиріччя віку:* моральний розвиток відстає від інтелектуального.

Зі складного комплексу якостей, з яких складається ***готовність дитини до школи,*** виділяється:

1. Фізична готовність.

2. Психологічна готовність:

а) суб'єктивна (бажання йти до школи, готовність прийняти нову позицію школяра, прагнення до неї);

б) об'єктивна:

- інтелектуальна (диференціація сприймання, розвинений пізнавальний інтерес, володіння розумовими операціями, вміння виділити учбову задачу, наявність певного словникового запасу, раціональний підхід до дійсності);

- моральна (знання норм поведінки, позитивне ставлення до них, їх втілення у спілкуванні, наявність якостей, необхідних для спілкування);

- соціальна (потреба спілкуватися з дітьми, уміння підпорядковуватися інтересам дитячої групи);

- вольова (уміння підпорядковуватися меті, досягати вирішення задачі, спостерігати, слухати, запам'ятовувати, розвинута дисциплінованість, сформована елементарна вольова дія).

Виділяють такі категорії молодших школярів щодо розумового розвитку:

- діти з нормальним розумовим розвитком;
- діти-вундеркінди (з яскраво вираженою розумовою активністю, підвищеною потребою у розумовому навантаженні, здатністю до самоорганізації);
- діти з затримкою розумового розвитку (діти, які тривалий час хворіли, педагогічно запущені діти, із сімей з іншомовного середовища, з пошкодженими аналізаторами);
- розумово відсталі діти (діти з органічними ушкодженнями головного мозку). Такі діти повинні вчитися у спеціальній школі.

Психічні процеси молодших школярів розвиваються інтенсивно, але нерівномірно. Під впливом навчання починається перебудова всіх пізнавальних процесів. Загальними характеристиками психічних процесів повинні стати довільність, продуктивність і стійкість.

Домінуючою функцією в молодшому шкільному віці стає мислення. Здійснюється інтелектуалізація всіх психічних функцій. Формується нове безкорисне ставлення до знань, внутрішній план дій. Переважає наочно-образне мислення. Навчання будується так, що відбувається перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення. У школярів формуються наукові поняття. Розвиток дитячого інтелекту здійснюється за такими напрямками: засвоєння і активне використання мовлення як засобу мислення, поєднання і взаємозбагачення всіх видів мислення, формування понять, уміння мислити логічно.

Сприймання є широким і гострим, але мало диференційованим. Характерним для нього є яскрава емоційність. До закінчення молодшого шкільного віку сприймання стає більш скерованим, зростає роль організованого спостереження.

У цей період краще розвинута мимовільна увага, спрямована на все яскраве, нове, цікаве. Характерною особливістю є слабкість довільної уваги та її нестійкість.

З 6до14 років у дітей активно розвивається механічна пам'ять. Дещо відстає у своєму розвитку опосередкована, логічна пам'ять. Молодші школярі оволодівають логічними прийомами запам'ятовування. Пам'ять розвивається у напрямку посилення свідомого управління і збільшення обсягу смислової, словесно-логічної пам'яті.

Поступово удосконалюється відтворююча уява та розвивається творча. Формується теоретичне ставлення до мови, мова стає виразною, інтенсивною. Розвивається письмове мовлення.

Відбувається розширення знань та удосконалення умінь і навичок дитини. До закінчення періоду в більшості дітей проявляються як загальні, так і спеціальні здібності до різних видів діяльності, збільшуються індивідуальні відмінності між дітьми.

Мотивація учіння молодших школярів характеризується складністю і неоднозначністю як за змістом, так і за ступенем сформованості.

У перші дні навчання в першокласників домінує інтерес до зовнішньої сторони перебування в школі (сидіння за партою, носіння портфеля і тощо). Спочатку внутрішня позиція школяра стає провідною мотивацією навчання, але утримується не довго. Якщо заняття в школі нудні - інтерес зникає, тоді замість внутрішніх мотивів з'являються зовнішні. Л.І. Божович зазначала, що особливу цінність для учнів початкових класів мають широкі соціальні мотиви учіння. Вони розвиваються від загального, недиференційованого розуміння соціальної значущості учіння, з яким дитина приходить до 1-го класу, до більш глибокого розуміння причин необхідності вчитися, усвідомлення сенсу учіння "для себе".

Отже, учбово-пізнавальні мотиви учіння не займають провідного місця в системі мотивації учіння молодшого школяра. Учні молодших класів переважно обирають широкі соціальні мотиви учіння, зокрема, перше місце посідають мотиви самовизначення і самовдосконалення, друге - мотиви відповідальності (у школярів перших і других класів - перед вчителем і батьками, а у третьокласників - перед однокласниками). Значне місце у мотивації учіння молодших школярів займають мотиви отримання високої оцінки. Щодо динаміки пізнавальної мотивації у молодших школярів, то спочатку в них розвивається інтерес до процесу і змісту учбової діяльності, потім - до способів здобування знань (А.К.Маркова, В.М.Матюхіна).

6. Особливості психічного розвитку підлітка. У підлітковому віці відбуваються кардинальні зміни організму дитини на шляху до біологічної зрілості. Ці зміни зумовлюються насамперед статевим дозріванням. Статеве дозрівання впливає на появу почуття власної дорослості, появу інтересу до представників протилежної статі, пробудження нових романтичних почуттів і переживань.

Активізація діяльності гіпофізу спричиняє інтенсивний фізичний і фізіологічний розвиток. Прискорюється ріст тіла в довжину. У дівчаток цей

процес розпочинається з 11 років, що на 2 роки раніше, ніж у хлопчиків. У зв'язку з бажанням подобатися представникам протилежної статі, така різниця призводить до появи цілого комплексу переживань, особливо у хлопчиків.

Зміцнюється м'язово-скелетна система, зростає фізична сила. Але ріст хребта відстає від темпу росту тіла в довжину. Можна відмітити порушення пропорцій тіла. Простежується невідповідність розвитку серця, маси тіла і судинної системи. Тому часто порушується робота серця, спостерігається швидка втомлюваність. Здійснюється перебудова моторного апарату. Часто втрачається гармонія в рухах, вміння володіти власним тілом. У підлітків може з'являтися протест проти таких змін зовнішності та формуватися гіпертрофований образ фізичного "Я".

Перебудова нейрогуморальних співвідношень стає основою загальної неврівноваженості підлітка, вразливості, роздратованості.

Соціальна ситуація розвитку в підлітковий період має принципові відмінності від ситуацій розвитку в дитинстві. Тепер уже інакше розставляються акценти між сім'єю, однолітками і школою. Головне місце серед мотивів позитивного ставлення до школи займає мотив спілкування з однолітками. Ці взаємини стають основою внутрішнього інтересу підлітка. Інші мотиви розташовуються так: якість викладання предмету, прихильність до своєї школи. Відбувається подальша соціалізація "Я" особистості: усвідомлення своїх прав і обов'язків, прагнення завоювати статус дорослого. Підліток залучається до життя дорослих, вступає в різні громадські організації.

Провідний вид діяльності - інтимно-особистісне спілкування.

Основні новоутворення: почуття дорослості, потреба в са-мореалізації та суспільному визнанні, прагнення до самоствердження, самосвідомість набуває морального характеру, вміння підпорядковуватись нормам колективного життя.

Основні протиріччя: прагнення бути дорослим і, разом з тим, відсутність соціального досвіду; відмінності між фізичною і соціальною зрілістю підлітка.

У підлітковому віці продовжується *інтелектуалізація всіх психічних процесів.* Вчителі та батьки більше апелюють до розуму дитини, ніж до почуттів. Продовжує інтенсивно розвиватися теоретичне мислення. Підліток уже вміє оперувати гіпотезами, розвиваються такі мислительні операції, як класифікація, аналогія, узагальнення. Це дозволяє підлітку аналізувати абстрактні ідеї. Проявляється рефлексивний характер мислення. Саме завдяки інтенсивному інтелектуальному розвитку з'являється здатність до самоаналізу. Самостійність мислення проявляється в незалежності вибору способу поведінки, схильності до експериментування.

Активно засвоюються процеси запам'ятовування, оволодіння способами і прийомами учіння. Розвивається логічна пам'ять, у результаті чого вповільнюється розвиток механічної пам'яті. Процес запам'ятовування зводиться до встановлення логічних зв'язків усередині матеріалу.

Сприймання ускладнюється, інтенсивно формується на уроках геометрії та креслення. Розвивається післядовільна увага. Підліток здатний тривалий час утримувати увагу на певному об'єкті.

Зв'язок уяви з теоретичним мисленням сприяє розвитку творчості. Діти починають писати вірші, музику, створюють авіамоделі тощо. Уява в цей період обслуговує бурхливе емоційне життя підлітка. Активно розвивається читання, монологічне і писемне мовлення. Розвиваються комунікативні здібності учнів.

Сфера пізнавальних інтересів підлітків виходить за межі школи і перетворюється в сферу пізнавальної самодіяльності. Незадоволеність собою стає джерелом активності та самоосвіти.

Ставлення до вчителів диференціюються. В свою чергу ставлення до навчального предмета залежить від ставлення до вчителя. Головне для підлітка на уроці - спілкування. Зменшується зануреність у навчання. Зростають індивідуальні відмінності між дітьми.

Для підліткового віку характерним є пріоритет дитячої спільноти над дорослою. Спілкування з однолітками є провідним видом діяльності в цьому віці. У процесі спілкування засвоюються норми моралі, соціальної поведінки, в ній створюються стосунки рівності всіх і поваги один до одного. Переорієнтація спілкування з дорослими на спілкування з ровесниками здійснюється тому, що це:

- важливий канал інформації для підлітків;

- специфічний вид міжособистісних відносин, у процесі яких підлітки здобувають навички соціальної взаємодії, формуються уміння підпорядковуватися колективній дисципліні, виробляються комунікативні навички;

- специфічний вид емоційного контакту, в процесі якого здійснюється взаємодопомога, переживається почуття солідарності

Для підлітка характерними є дві важливі протилежні потреби:

1) потреба бути самому, потреба територіальної автономії (приватизація);

2) потреба приналежності до групи, бути в компанії, бути таким, як усі (афіліація).

До закінчення підліткового віку з'являється потреба мати близького друга. У дівчаток потреба в дружніх відносинах виникає на півтора - два роки раніше, ніж у хлопчиків. Дівчата більш емоційні. Підлітки частіше вибирають друзів власного віку. У визначенні дружби переважають два

мотиви - вимога взаємодопомоги і вірності та очікування співчуття і розуміння зі сторони друга.

Основна особливість підліткового віку - перебудова взаємин з дорослим, яка пов'язана з появою почуття дорослості.

Однією з основних потреб стає потреба у звільненні від контролю і опіки батьків, вчителів, старших. Це період емансипації дитини від батьків. Емансипація може бути емоційною, поведінковою, нормативною. Батьківський приклад вже не сприймається абсолютно і некритично, як у дитинстві.

Почуття дорослості стає ***центральним новоутворенням*** підліткового віку. Воно зв'язано з етичними нормами поведінки. З'являється моральний кодекс, який диктує підліткам стиль поведінки і взаємин з ровесниками. Моральний розвиток набуває суттєвих змін саме у підлітковому віці. Інтелектуальні зміни дозволяють розвиватися власній ієрархії цінностей, яка починає впливати на поведінку підлітка. Розвиток ціннісних орієнтацій підлітка характеризується їх ускладненням, збільшенням лібералізації, зростанням особистісної незалежності. Ціннісні орієнтації починають складатися в складну і стійку систему, яка визначає становлення активної життєвої позиції.

Підлітковий період - сензитивний для розвитку потреб, спрямованості особистості, оформлення ідеалів.

Підліток - ще не цільна зріла особистість. Особистісна нестабільність проявляється у боротьбі протилежних рис, прагнень. Для підлітків характерні: реакція емансипації (тип поведінки, за допомогою якої підліток хоче вийти з-під опіки дорослих), реакція захоплення (захоплення в цей період дуже різноманітні: інтелектуально-естетичні; тілесно-мануальні; накопичення; азартні; лідерські), реакція групування з ровесниками (бажання належати до певної групи), реакція відмови (пасивно-оборонний тип реакції опозиції).

7. Особливості психічного розвитку старшокласників. У період ранньої юності дитина виявляється на порозі реального дорослого життя. Завершується фізичний ріст. Ріст тіла в довжину зменшується, збільшується вага.

Соціальна ситуація розвитку. Юність - період стабілізації особистості. У зв'язку з ускладненням самосвідомості ускладнюється ставлення до себе та до інших; загострюється потреба юнацтва зайняти позицію якоїсь соціальної групи; з'являються дорослі ролі і обов'язки: старшокласники отримують паспорт, несуть відповідальність за правопорушення, з 17 років мають право вступити до шлюбу. Старшокласники визначаються з громадянською позицією, обумовленою появою нової соціальної ситуації "Я і суспільство".

Центральним новоутворенням є професійне і особистісне самовизначення - потреба юнаків зайняти внутрішню позицію дорослої людини, визначити себе в світі, тобто зрозуміти себе і свої можливості разом з усвідомленням себе як члена суспільства, свого місця і призначення в житті. Складаються основи наукового і громадянського світогляду, формується потреба в трудовій діяльності.

Основна спрямованість особистості - зосередження в майбутнє.

Сензитивний період для формування життєвих цінностей, світогляду.

Основне протиріччя - оцінка своїх можливостей і здібностей та відсутність засобів реалізації цих здібностей.

Провідний вид діяльності - учбово-професійна діяльність.

Взаємовідносини в ранній юності стають складнішими, ніж в підлітковому віці. Одна з особливостей ранньої юності - перебудова взаємин з дорослими. Взаємини з дорослими стають більш рівними і менш конфліктними. *Спілкування з дорослими* відбувається на рівні довіри. Старшокласники хотіли б бачити в батьках друзів і порадників. Школярі потребують допомоги старших. У них виникає особливий інтерес до спілкування з дорослим, бо окремі питання вони взагалі не можуть обговорювати з однолітками, тому що їм не вистачає досвіду. Переважають такі теми спілкування з дорослими: вибір професії, життєві перспективи, навчання, взаємини з оточуючими, захоплення, питання моралі. Причому диференціюються теми, які обговорюються з батьком і матір'ю, залежно від їх компетентності. Старшокласники, незалежно від статі, більш відкриті з матір'ю, ніж з батьком. Спілкування з батьками ділиться на особисте і ділове.

Взаємини із вчителями стають більш складними і диференційованими. В образі ідеального вчителя на перше місце виходять його індивідуальні людські якості - здатність зрозуміти, сердечність. На другому місці стоїть професійна компетентність, на третьому - уміння справедливо керувати. У старшокласників взаємини учителя і учнів будуються лише на основі взаєморозуміння і поваги один до одного.

Спілкування з ровесниками надзвичайно важливе в цей період. Воно виконує інші функції, ніж спілкування з дорослим. Спілкування з ровесниками відбувається на рівні сповіді. Воно носить інтимноособистісний характер. Взаємини діляться на дружні та товариські. Юнацька дружба виконує функцію психотерапії, підтримки, самоповаги. У цей період зростає вибірковість, відповідно, зменшується кількість друзів. В основі прагнення до дружби лежить потреба в саморозкритті, розумінні іншого і себе іншим. Змістом такого спілкування є реальне життя: проблеми спільної учбової діяльності, громадська робота, спільне дозвілля, розваги, спорт. У бажанні дружити з ровесником проявляється прагнення до рівноправного спілкування. Для ранньої юності характерною є ідеалізація друзів і самої дружби. Юнацька дружба не тільки схильна до сповіді, але і дуже емоційна.

Часто навіть ті, хто мають друзів, переживають самотність через нездатність виразити у спілкуванні повноту почуттів.

Виникнення почуття закоханості зв'язано зі статевим дозріванням, бажанням мати дуже близького друга, потребою в сильній персональній емоційній прихильності. Закоханість, перше побачення часто стають відповіддю на внутрішню потребу кохати, бути дорослим. Юнацька мрія про любов виражає прагнення до емоційного контакту, розуміння, душевної близькості.

Для старшокласників власні переживання інколи більш важливі, ніж об'єкт захоплення. Закоханість часто нагадує епідемію, через наслідування, орієнтацію на поведінку однокласників. Спілкування з популярною в класі дівчиною, або хлопцем є засобом самоствердження в очах ровесників. Юнаки чіткіше, ніж дівчата, розмежовують кохання і дружбу.

У цей період *формується сексуальна орієнтація*. Юнацька сексуальність і її конкретні прояви пов'язані з комунікативними рисами особистості та специфічними нормами соціального середовища. Поведінка юнаків щодо представників протилежної статі значною мірою залежить від того, як вони уявляють свою статеву роль та від їхнього уявлення про те, якою повинна бути кохана людина. Потреба в саморозкритті та еротичні бажання часто не збігаються. Старшокласник може проявляти еротичний потяг до одного об'єкта, а ніжний, закоханий - до іншого. Дівчата почувають себе у спілкуванні з юнаками більш вільно і впевнено, ніж юнаки з дівчатами. Старшокласників хвилює нормативний, ритуальний бік взаємин з представниками протилежної статі, оскільки вони вперше з цим стикаються. Часто психосексуальні труднощі стають причиною юнацької самотності.

Підготовка старшокласників до шлюбу і сімейного життя – одне з основних завдань школи. Старшокласники повинні знати і усвідомлювати соціальну суть сім'ї та її наслідки для особистого життя, засвоїти певну суму знань з психології, соціології сім'ї й шлюбу, фізіології. Школа повинна формувати адекватні шлюбно-сімейні уявлення, сприяти вихованню і самовихованню необхідних для життя в шлюбі якостей.

Глосарій лекції

Автономна мова – слова, які: по-перше, з фонетичного боку не співпадають з мовою дорослих; по-друге, відрізняються від слів дорослої людини за змістом; в-третє, спілкування за допомогою дитячих слів можливе лише з тими, хто розуміє їх значення; в-четвертих, автономна мова складаєть практично з окликів.

Комплекс пожвавлення – емоційна реакція дитина на появу дорослої людини, що виражається в поверненні голови, автономної мови, моторної реакції.

Криза 1-го року життя – переламний момент в житті дитини, що характеризується становленням ходіння, наявністю латентного періоду в становленні мови дитини, прояву афекту й волі.

Умовні рефлекси – реакції дитини, які виникають при повторенні низки різних дій.

Предметно-маніпулятивна діяльність – провідна діяльність в ранньому віці. Дитина вчиться користуватися різними предметами та пізнає їх значення завдяки спілкуванню з дорослими.

Криза 3-х років – ломка взаємовідносин , що до тепер існували між дитиною та дорослим. Це криза соціальних відносин, криза виділення свого «Я».

Готовність до шкільного навчання – рівень психічного розвитку дитини, необхідний і достатній для засвоєння шкільної навчальної програми в умовах навчання в колективі однолітків.

Криза 6-7 років – пов'язана з усвідомленням дитиною свого місця в світі суспільних відносин. Дитина відкриває значення нової соціальної позиції – позиції учня, що пов'язана з виконанням навчальної роботи, яка дуже цінується дорослими.

Сюжетно-рольова гра – відображає різні сторони життя, особливо діяльності й взаємовідносини дорослих.

Навчальна діяльність – особлива діяльність школяра, що свідомо спрямовується на досягнення цілей навчання та виховання, які він сприймає й приймає як свої особистісні.

Адиктивна поведінка – поведінка в підлітковому віці, яка відхиляється та часто супроводжується вживанням заборонених речовин (алкоголь, наркотики, токсичні речовини).

Самосвідомість – відносно стійка, більш менш усвідомлена неповторна система уявлень про себе, на основі якої індивід будує свою взаємодію з іншими та ставиться до себе.

Самовизначення – свідомий акт визначення та затвердження власної позиції в проблемних ситуаціях. Особливими формами самовизначення в юнацькому віці є професійне та моральне самовизнечення.

Світогляд – система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини, на ставлення людини до навколишньої дійсності й до самого себе, а також обумовлені цими поглядами основні життєві позиції, їх ідеали, принципи, цінності.